

Julia Sowińska-Heim

Transformacje i redefinicje

Adaptacja dziedzictwa architektonicznego
do nowej funkcji a zachowanie ciągłości
historycznej miejsca

Transformacje i redefinicje

Adaptacja dziedzictwa architektonicznego
do nowej funkcji a zachowanie ciągłości
historycznej miejsca

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Julia Sowińska-Heim

Transformacje i redefinicje

Adaptacja dziedzictwa architektonicznego
do nowej funkcji a zachowanie ciągłości
historycznej miejsca

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2018

Julia Sowińska-Heim – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Katedra Historii Sztuki, 90-131 Łódź, ul. Narutowicza 65

RECENZENT

Bartosz Hunger

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofia w Madrycie
fot. Julia Sowińska-Heim

© Copyright by Julia Sowińska-Heim, Łódź 2018
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08706.18.0.M

Ark. wyd. 20,0; ark. druk. 18,0

ISBN 978-83-8142-439-4
e-ISBN 978-83-8142-440-0

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Wstęp	11
Rozdział 1. Zagadnienia wprowadzające	27
Transformacje i redefinicje	35
Stan badań, kwestie terminologiczne i pojęciowe	36
Adaptacja do nowej funkcji	45
Adaptacja a rewitalizacja	50
Rozdział 2. Adaptacja do nowej funkcji – geneza procesów i charakter przeobrażeń	57
Ochrona dziedzictwa a tolerancja dla zmian	58
Rys historyczny	60
Alois Riegl i „nowoczesny kult zabytków”	73
Dziedzictwo architektoniczne i idee modernizmu	77
Współczesne zalecenia i rekomendacje	81
Wartości niematerialne dziedzictwa architektonicznego	84
Autentyzm a integralność zabytku	89
„Żywy wymiar dziedzictwa”	94
„Ekonomia kultury”	98
Rozdział 3. Architektoniczny dialog z przeszłością. Zachowanie dziedzictwa a wolność artystyczna	105
Poszukiwania modelu oceny oraz metody analizy	108
Strategie architektoniczne wobec adaptacji do nowej funkcji	115
Koncepcje projektowe a budowanie dialogu z przeszłością	120
Estetyka kontrastu	124
Kontynuacja	127
Inspiracja (emocje)	136
Symbioza	137
Rozdział 4. Transformacje i redefinicje dziedzictwa architektonicznego	143
Adaptacja do nowej funkcji a ochrona dziedzictwa przemysłowego	148
Łódź – przemysłowa tożsamość miasta	153
Łódź – postindustrialne dziedzictwo	170

Funkcje komercyjne a tożsamość miejsca	178
Funkcje związane z kulturą i działania kreatywne	199
Zakończenie	229
Bibliografia	237
Spis ilustracji	281
Transformations and redefinitions. Adaptative reuse of architectural heritage and maintaining historic continuity of the place. Summary	285
Od Redakcji	287

Wykaz skrótów

APŁ	Archiwum Państwowe w Łodzi
Archiwum MŚŁ	Archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi Dział Dokumentacji Naukowej Zbiory Specjalne
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz. Woj. Łódzkiego	Dziennik Urzędowy Województwa Łódzkiego
ICAHM	International Committee on Archeological Heritage Management (Międzynarodowy Komitet Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym)
ICCROM	International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (Międzynarodowy Ośrodek Studiów nad Ochroną i Konserwacją Dziedzictwa Kulturowego)
ICOMOS	International Council on Manuments and Sites (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków)
M.P.	Monitor Polski
NID	Narodowy Instytut Dziedzictwa
NID o/t Łódź	Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział Terenowy w Łodzi
TICCIH	International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (Międzynarodowy Komitet Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury)
WUOZŁ	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Łodzi

Miasto to najbardziej skomplikowane i najniezwyklejsze dzieło ludzkości. [...] Dobrze przemyślane miasto jest tworem, który podlega bezustannym rekonfiguracjom, zmienia swoją strukturę społeczną i sens, nawet jeśli jego kontury pozostają zasadniczo niezmiennie. A kiedy przyjmuje radykalnie nowe formy, miarą sukcesu jest stopień, w jakim zachowało swojego ducha.

Deyan Sudjic, *Język miast*

Idealne przekształcenie dawnych struktur do nowej funkcji wymaga wniknięcia w przeszłość, nie po to, by poprawić historię, ale raczej, aby tchnąć w nią nowe życie.

Arian Mostaedi, *Building Conversion and Renovation*

Wstęp

Adaptacja dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji zyskuje na znaczeniu od lat 70. XX wieku, stając się istotną częścią przemian i procesów zachodzących we współczesnych miastach. Pomimo ograniczeń związanych z pracą w istniejącej już strukturze budowlanej, zadania tego podejmują się największe sławy architektoniczne, jak Álvaro Siza, Peter Zumthor, Renzo Piano, Jean Nouvel, Norman Foster czy Jacques Herzog i Pierre de Meuron. Dialog pomiędzy architekturą przeszłości a współczesnym projektem przybiera różne formy, od poszukiwania spójności i kompatybilności odległych czasowo języków architektonicznych po budowanie świadomych sprzeczności.

Współcześnie adaptację dziedzictwa architektonicznego do nowych funkcji można postrzegać nie tylko jako szansę na zachowanie charakterystycznych dla krajobrazu miejskiego pojedynczych obiektów, ale także ważny komponent dla zrównoważonego rozwoju i to zarówno ze względu na aspekty ekologiczne czy ekonomiczne, jak i społeczno-kulturowe. Adaptacja do nowej funkcji odgrywa także istotną rolę w procesie regeneracji tkanki miejskiej i poprawy jakości życia, budowania spójności i tożsamości społecznej oraz wzmacniania pozytywnego wizerunku miasta¹.

Wprowadzanie obiektów historycznych we współczesne życie miast i intensyfikacja dialogu pomiędzy historią a współczesnością wywołują potrzebę poszukiwania sposobów pozwalających na właściwe zintegrowanie ochrony zarówno materialnych, jak i niematerialnych wartości dziedzictwa z procesami zachodzącymi w złożonym i dynamicznym środowisku miejskim (fot. 1–2). Diagnozując konieczność pogłębienia badań w zakresie oceny niematerialnych wartości kulturowych, należy wskazać potrzebę uwzględnienia tego, w jaki sposób ochrona dziedzictwa wpływa na jego znaczenie kulturowe (postrzeganie, ocenę czy interpretację), a jednocześnie, jak ochrona jest determinowana przez czynniki kulturowe, społeczne, a także ekonomiczne².

¹ Aspekty te zostaną wyjaśnione i omówione w kolejnych rozdziałach książki.

² Por. *Report on Research*, [w:] *Values and Heritage Conservation. Research Report*, red. Erica Avrami, Randall Mason, Marta de la Torre, The Getty Conservation Institute, Los Angeles 2000, s. 3–12; Isabel Villaseñor Alonso, Valerie Magar Meurs, *Assessing the Performance of Conservation Activities*, [w:] *Measuring Heritage: Conservation Performance*, red. Silvio Mendes Zancheti, Katriina Similä, CECI and ICCROM, Olinda–Rome 2012, s. 1–14.

Fot. 1. Art_Incubator w dawnych budynkach magazynowych Towarzystwa Akcyjnego Manufaktur Bawełnianych Karola W. Scheiblera w Łodzi

Według raportu przygotowanego przez Getty Conservation Institute w 2000 roku najważniejsze wyzwania dla współczesnej ochrony dziedzictwa kulturowego związane są z trzema aspektami: fizyczną kondycją dziedzictwa (sfera ta jest najlepiej rozpoznana i zgłębiona przez specjalistów), jego znaczeniem kulturowym i wartościami społecznymi oraz złożonymi kwestiami związanymi z traktowaniem podlegającego ochronie dziedzictwa kulturowego jako „kapitału” czy też zasobu gospodarczego. Tak rozumiane podejście wymaga, na każdym etapie procesu ochrony, interdyscyplinarnej współpracy, uwzględniającej różne obszary doświadczeń i wiedzy, w której ważną rolę odgrywają również nauki humanistyczne i społeczne³.

To, co w tym dynamicznym procesie szczególnie powinno zainteresować historyka architektury i jest jednym z głównych tematów tej książki, to wprowadzanie nowej funkcji w stare mury generujące szczególne napięcie pomiędzy ochroną dziedzictwa a wolnością artystyczną. Kolejnym ważnym problemem są zagadnienia związane ze znaczeniem dziedzictwa architektonicznego dla współczesnego społeczeństwa oraz z rolą, jaką jego przekształcenia funkcjonalne odgrywają w zmianach zachodzących w tkance miejskiej. Obiekty czy zespoły z przeszłości są bowiem nie tylko chronione z myślą o przyszłych pokoleniach, lecz również świadomie włączane w aktualnie podejmowane działania, w tym planowanie i zagospodarowanie przestrzenne⁴. Procesy te prowadzą do interakcji pomiędzy przeszłością

³ *Report on Research...*, s. 3, 5–6, 11. Aspekty te wyraźnie podkreślone zostały w: *ICOMOS Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*, ICOMOS 14th General Assembly in Victoria Falls, Zimbabwe 2003, art. 1.1, 2.1: https://www.icomos.org/charters/structures_e.pdf (dostęp: 20.12.2018). Jednocześnie, jak podkreśla Marta Leśniakowska, również historia architektury od około 1970 r. „znacznie poszerza swój zakres i metody, odwołując się do współczesnej antropologii kulturowej, etnologii, geografii humanistycznej, socjologii, fenomenologii, semiotyki, historii idei itp.”. Marta Leśniakowska, *Co to jest architektura*, Kanon, Warszawa 1996, s. 95.

⁴ W *Deklaracji Amsterdamskiej* podkreślono m.in., że: „ochrona dziedzictwa architektonicznego winna być traktowana nie jako problem marginesowy, ale jako podstawowy cel planowania miast i zagospodarowywania przestrzennego terenu”. Zaakcentowano w niej również rolę aspektu społecznego w ochronie dziedzictwa architektonicznego. Deklaracja ta przyjęta została w trakcie *Kongresu w sprawie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego* odbywającego się w Amsterdamie w dniach 21–25 października 1975 r. Wówczas też proklamowano *Europejską Kartę Dziedzictwa Architektonicznego* (*European Charter of the Architectural Heritage*) opracowaną przez Komitet Zabytków i Miejsc Zabytkowych i przyjętą przez Radę Europy. *Deklaracja Amsterdamska*, Kongres w sprawie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego, Amsterdam, 21–25 października 1975, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków*

a współczesnością, a w konsekwencji do tytułowych „transformacji i redefinicji” dziedzictwa architektonicznego.

Warto w tym miejscu podkreślić, że samo pojęcie „dziedzictwa” i zagadnienia związane z jego ochroną są przedmiotem szerokiej dyskusji znajdujących odzwierciedlenie w licznych dokumentach międzynarodowych, opracowaniach i publikacjach⁵. Zmiany w sposobie jego rozumienia i postrzegania, ważne z punktu widzenia omawianego zagadnienia, przedstawione zostały w rozdziale drugim. W tym miejscu można przypomnieć, że kluczowe znaczenie i impuls dla rozwoju badań dotyczących dziedzictwa miała *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego* uchwalona przez Konferencję Generalną UNESCO w 1972 r. w Paryżu⁶. Luca Zan podkreśla, że choć kluczową dziedziną dla kształtującej się wówczas nowej dyscypliny naukowej, czyli

(edycja 2015), oprac. Bogusław Szmygin, tłum. Anna Młodowska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa 2015, pkt. d, (dalej: *Deklaracja Amsterdamska*); *European Charter of the Architectural Heritage*, Rada Europy, Amsterdam, 21–25 października 1975 (dalej: *Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego*), http://www.unescobkk.org/fileadmin/user_upload/culture/cultureMain/Instruments/European_Charter.pdf (dostęp: 12.06.2018). Ważny dokument w tym kontekście stanowiły: *Zalecenia UNESCO dotyczące ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych i ich roli w życiu współczesnym (Rekomendacja Warszawska)*, Konferencja Generalna UNESCO, Warszawa/Nairobi 1976, [w:] *Vademecum konserwatora zabytków...*, s. 62, pkt. 2 (dalej: *Rekomendacja Warszawska*). Uaktualnione rekomendacje, uwzględniające nowe wyzwania, w tym niebezpieczeństwo fragmentaryzacji dziedzictwa miejskiego znalazły się w: *Zaleceniach UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, przyjętych przez Konferencję Generalną UNESCO 10 listopada 2011.*

⁵ Jak zauważa Bogusław Szmygin, „współczesne pojęcie dziedzictwa jest coraz szersze i nie jest właściwie możliwe określenie jego granic”, jednocześnie „tak różnorodnego dziedzictwa nie jest w stanie opisać (dokonać jego analizy) dotychczasowa teoria konserwatorska”. Bogusław Szmygin, *Ochrona dziedzictwa w XXI wieku – o potrzebie nowego paradygmatu i systemu w ochronie dziedzictwa*, [w:] *Karta Krakowska 2000 dziesięć lat później*, red. Andrzej Kadłuczka, Kraków 2011, s. 118.

⁶ Za dziedzictwo kulturalne uznano wówczas: „zabytki: dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów”, a także „zespoły: budowli oddzielnych lub łącznych”, które mają „wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki i nauki”, oraz „miejsca zabytkowe: dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego”. *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r.*, Dz.U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190, art. 1 (dalej: *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*).

studiów nad dziedzictwem (heritologii), była konserwacja, to jednak badania nabrały silnie interdyscyplinarnego charakteru. W latach 90. XX wieku uzyskały one status odrębnej dziedziny akademickiej⁷.

Definicja oraz rozumienie dziedzictwa ulegają pewnym modyfikacjom, w tym przede wszystkim rozszerzeniom i, jak podkreśla Bogusław Szmygin, współczesna „definicja dziedzictwa ma [...] charakter podmiotowy i dlatego zbiór zabytków ma charakter dynamiczny; jest coraz większy i coraz bardziej zróżnicowany”⁸. W *Karcie Krakowskiej* stwierdzono wręcz, że dziedzictwo „nie może być zdefiniowane w jednoznaczny sposób”, możliwe jest natomiast określenie kryteriów, „na podstawie których dziedzictwo to jest identyfikowane”⁹.

W kontekście zagadnień poruszanych w niniejszej książce szczególnie ważne są kwestie zawarte w *Europejskiej Karcie Dziedzictwa Architektonicznego*. W dokumencie tym podkreślono, że wartości europejskie dziedzictwo architektoniczne, to nie tylko „najważniejsze zabytki”, lecz również grupy pomniejszych budowli w starych miastach i charakterystycznych wioskach, nawet jeśli nie stanowią one przykładu wybitnych osiągnięć. Wskazano przy tym na związane z dziedzictwem „niezastąpione wartości duchowe, kulturalne, społeczne i ekonomiczne”. Podkreślono również, że dziedzictwo architektoniczne jako wyraz historii pomaga w zrozumieniu znaczenia przeszłości dla współ-

⁷ Por. Luca Zan, *International Perspective on Management and Cultural Heritage*, [w:] Sara Bonini Baraldi et al., *Managing Cultural Heritage. An International Research Perspective*, Ashgate, Farnham 2015, s. 1. Ważną publikacją dotyczącą zagadnień związanych ze zmianami w sposobie postrzegania dziedzictwa zachodzącymi na przełomie XX i XXI w. jest: John Tunbridge, *Zmiana warty. Dziedzictwo na przełomie XX i XXI wieku*, tłum. Aleksandra Kamińska, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2018. Wieloaspektowe spojrzenie na zagadnienie przedstawia m.in.: Krzysztof Kowalski, *O istocie dziedzictwa europejskiego – rozważania*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013.

⁸ Jednocześnie autor postuluje konieczność różnicowania zabytków, a tym samym odejścia od zasady równocенności wszystkich zabytków. Stworzenie systemu wartościowania uwzględniającego hierarchię wartości pozwoliłoby m.in. na indywidualne podejście do ochrony dziedzictwa ważne w kontekście decyzji dotyczących możliwości i zakresu ingerencji. Bogusław Szmygin, *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*, [w:] *Klasyfikacja i kategoryzacja w systemie ochrony zabytków*, red. Bogusław Szmygin, Muzeum Łazienki Królewskie w Warszawie, Politechnika Lubelska, Polski Komitet Narodowy ICOMOS, Warszawa 2016, s. 121–122.

⁹ *Karta Krakowska – Prynypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego*, Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska „Kraków 2000” 1997–2000, Kraków–Wawel, 26 października 2000 r., *Preambuła* (dalej: *Karta Krakowska*), <http://www.zabytki-tonz.pl/pliki/Karta%20Krakowska%202000.pdf> (dostęp: 12.07.2018).

czesności, a jego zachowanie jest niezbędne dla kształtowania kompletnego (całościowego) i zrównoważonego środowiska życia. Co więcej, dziedzictwo architektoniczne (struktura historycznych centrów i miejsc) sprzyja harmonijnej równowadze społecznej¹⁰. Do założeń tych nawiązano również w *Deklaracji Amsterdamskiej*, jednocześnie silnie podkreślając, że ochrona dziedzictwa architektonicznego powinna stanowić istotną część planowania urbanistycznego¹¹. W dokumencie tym zaznaczono też, że dziedzictwo architektoniczne obejmuje nie tylko obiekty o wyjątkowej wartości, ale i te, które mają znaczenie historyczne czy kulturowe, zarówno pojedyncze budowle i ich otoczenie, oraz szerzej: zespoły, dzielnice, miasta, a także osiedla wiejskie¹². Aspekty te wskazano również w podpisanej 3 października 1985 roku w Grenadzie *Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, definiując dziedzictwo architektoniczne jako dobra trwale rozumiane jako zabytki, ale także zespoły budynków („na tyle zwarte, aby tworzyć określoną jednostkę urbanistyczną”) oraz tereny („działa stworzone wspólnie przez człowieka i naturę”) o szczególnej wartości historycznej, archeologicznej, artystycznej, naukowej, społecznej lub technicznej¹³. Ważną kwestią dla omawianych zagadnień i procesów jest

¹⁰ *Europejska Karta Dziedzictwa Architektonicznego*, pkt. 1–4.

¹¹ *Deklaracja Amsterdamska*, pkt. d.

¹² *Deklaracja Amsterdamska*, pkt. a–b.

¹³ *Konwencja Rady Europy o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, Grenada, 3 października 1985 r., art. 11, Dz.U. z 2012 r., poz. 210 (dalej: *Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*). W Polsce konwencja ta ratyfikowana została dopiero w 2011 r., zob. Ustawa z dnia 13 maja 2011 r. o ratyfikacji *Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy*, sporządzonej w Grenadzie dnia 3 października 1985 r., Dz.U. z 2011, Nr 144, poz. 850. Kwestiom dotyczącym zróżnicowanych aspektów dziedzictwa w sposób bezpośredni poświęcono dokumenty takie jak: *Karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym*, ICAHM–ICOMOS, Lozanna 1990, polska wersja językowa dostępna w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, s. 95–98 (dalej: *karta lozańska*); *Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona)*, sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r., Dz.U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564 (dalej: *Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego*); *Międzynarodowa karta turystyki kulturowej*, XII Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Meksyk, październik 1999, polska wersja językowa dostępna w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, s. 119–123; *Konwencja o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturalnego*, Konferencja Generalna UNESCO, Paryż, 17 października 2003 r., polska wersja językowa dostępna w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, s. 145–154; *Wspólne wytyczne ICOMOS–TICCIH w zakresie konserwacji obiektów, konstrukcji, obszarów i krajobrazów dziedzictwa przemysłowego (Zasady dublińskie)*, XVII Zgromadzenie Generalne ICOMOS, Paryż, 28 listopada 2011, Dz.U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018 (dalej: *Zasady Dublińskie*).

definiowanie dziedzictwa w kontekście społecznym jako: „ogół dzieł ludzkich, w których społeczeństwo uznaje swe szczególne i specyficzne wartości i z którymi się identyfikuje”¹⁴. Najszerze jak do tej pory rozumienie dziedzictwa zaproponowano w *Konwencji z Faro*¹⁵. W dokumencie tym zwrócono uwagę na szczególny charakter dziedzictwa kulturowego, które nie może być postrzegane jako niezmiennie czy statyczne, lecz jest redefiniowane poprzez działania ludzkie¹⁶.

Proponowane w książce ujęcie tematu, choć wpisuje się w szeroką dyskusję o charakterze międzynarodowym na temat dziedzictwa architektonicznego, koncentruje się jednak na szczególnym problemie, jakim jest adaptacja dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji oraz powiązane z nią przemiany zachodzące we współczesnym mieście. Skala tego zjawiska oraz wpływ, jaki wywiera ono nie tylko na aktualny i przyszły wygląd miast, ale również na to, czy następne pokolenia będą miały możliwość odczytania pierwotnego znaczenia i artykulacji ważnego dla miasta i jego kultury dziedzictwa architektonicznego, sprawia, że problematyka ta wydaje się mieć współcześnie szczególne znaczenie. Poddana została ona analizie z perspektywy badawczej historyka architektury z zastosowaniem adekwatnej dla tej dziedziny naukowej metodologii. Podjęto przy tym próbę zdiagnozowania i usytuowania w szerszym kontekście istotnych, wybranych zagadnień dotyczących adaptacji dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji. Przyjęte ujęcie problemowe i wielowątkowe, zamiast linearnego, pozwala na stworzenie dyskursu ukazującego procesy i mechanizmy, które tworzą system złożony, wieloznaczny i wieloaspektowy.

Książka ta nie jest więc publikacją z zakresu ochrony zabytków i nie skupia się na szczegółowych kwestiach przygotowawczych (jak sporządzenie dokład-

¹⁴ Wymiar ten obecny jest również w innych przywoływanych już dokumentach. Wybrany cytat, jako dobrze oddający ideę, zaczerpnięty został natomiast z *Karty Krakowskiej. Karta Krakowska*, załącznik – definicje, pkt. a.

¹⁵ *Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa* (*Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*), Rada Europy, Faro, 27 października 2005 r. (dalej: *Konwencja z Faro*). Wersja angielska dostępna na stronie Rada Europy: <https://rm.coe.int/1680083746> (dostęp: 10.05.2018); polska wersja językowa dostępna w: *Vademecum konserwatora zabytków...*, s. 163–170.

¹⁶ Dziedzictwo kulturowe zdefiniowano jako: „zbiór zasobów odziedziczonych z przeszłości, który niezależnie od własności, postrzegany jest przez ludzi jako odzwierciedlenie i wyraz ich nieustannie ewoluujących wartości, przekonań, wiedzy i tradycji. Obejmuje ono wszystkie aspekty środowiska wynikające z interakcji między ludźmi i miejscami na przestrzeni czasu”. *Konwencja z Faro*, art. 2. Por. Bogusław Szmygin, *Klasyfikacja i kategoryzacja...*, s. 121.

nej dokumentacji czy inwentaryzacji) ani na kolejnych etapach postępowania w trakcie prac zmierzających do funkcjonalnej zmiany obiektu.

Zasadniczą intencją autorki jest pokazanie wagi oraz złożoności problemów i wyzwań wynikających z wprowadzenia nowej funkcji do obiektu architektonicznego stanowiącego część ważnego dziedzictwa kulturowego. Wobec przyjętych założeń a jednocześnie stopnia natężenia zjawiska obecnego na niespotykaną dotąd skalę w miastach Europy i Ameryki Północnej, a także obejmującego inne rejony świata, w tym Azję¹⁷, przyjęta została perspektywa europejska. Należy przy tym jednak zaznaczyć, że wiele z analizowanych dokumentów, a tym samym poruszanych zagadnień, ma charakter międzynarodowy i jest sygnowanych również przez przedstawicieli krajów pozaeuropejskich. Ze względu na ujęcie problemowe, mające na celu przede wszystkim ukazanie zachodzących w tkance miejskiej ważnych przemian związanych ze współczesnym redefiniowaniem i reinterpretacją przeszłości, świadomie ograniczona została liczba prezentowanych realizacji, tak aby zachować klarowność wyводу.

Uchwycenie i zdiagnozowanie złożonych aspektów oraz zachodzących procesów umożliwiają szczegółowe dociekania prowadzone na poziomie lokalnym. Ważną część stanowi w związku z tym analiza łódzkiego dziedzictwa architektonicznego umieszczona w szerszym, europejskim kontekście. W ten sposób przedstawione zostały tytułowe transformacje i redefinicje obiektów oraz kompleksów architektonicznych będące istotnym świadectwem sposobu myślenia o roli i znaczeniu dziedzictwa architektonicznego we współczesnym mieście oraz wyzwań związanych z jego przekształceniami. Biorąc pod uwagę charakter miasta i jego cenną dziewiętnastowieczną spuściznę kulturową, prowadzone w tej części rozważania w naturalny sposób uwzględniają specyfikę architektury postindustrialnej, a jednocześnie obejmują zagadnienia i problemy o szerszym i bardziej uniwersalnym wymiarze¹⁸.

¹⁷ Jest to zjawisko obejmujące również inne regiony świata. Przykładem są m.in. Chiny, które od lat 90. borykają się z tym problemem. Zob. m.in. Zhang Song, *Conservation and Adaptive Reuse of Industrial Heritage in Shanghai*, „Frontiers of Architecture and Civil Engineering in China” 2007, vol. 1, no. 4, s. 481–490; Jie Chen, Bruce Judd, Scott Hawken, *Adaptive Reuse of Industrial Heritage for Cultural Purposes in Beijing, Shanghai and Chongqing*, „Structural Survey” 2016, vol. 34, no. 4/5, s. 331–350.

¹⁸ Ze względu na przyjętą w niniejszej książce perspektywę skupiającą się na kwestiach adaptacji, nie zostały w niej szerzej omówione zagadnienia wynikające z analizy ukierunkowanej bezpośrednio na badanie terenów przemysłowych, m.in. ich klasyfikacji, lokalizacji, roli i rozmieszczenia w strukturze miejskiej, a obecnie także restrukturyzacji obszarów poprzemysłowych. Zagadnienia te doczekały się bogatej literatury, pośród której ważne miejsce zajmują publikacje Krzysztofa Gasidły zob. m.in.: *Pro-*

Złożoność problematyki, dynamika zmian, a także jednostkowe (lokalne) uwarunkowania sprawiają, że na tym etapie badań nie istnieje uniwersalny model analizy ani sposobu opisu całokształtu zjawisk związanych z wprowadzeniem dziedzictwa architektonicznego we współczesne życie miasta. Pogłębienie wiedzy na ten temat może jednak w konsekwencji prowadzić do optymalizacji prac adaptacyjnych. O zainteresowaniu i potrzebie prowadzenia tego rodzaju badań świadczyć mogą również intensywnie rozwijające się interdyscyplinarne studia miejskie, w których istotną rolę, obok architektów czy urbanistów, odgrywają również przedstawiciele nauk humanistycznych i społecznych¹⁹.

Strukturalna koncepcja pracy stanowiła wyzwanie nie tylko z powodu zróżnicowanych możliwości prezentacji zagadnienia, ale przede wszystkim z uwagi na złożoność i wieloaspektowość problemów, ich wzajemne przenikanie oraz interakcje.

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający. Przedstawione zostało w nim tło dla prowadzonych rozważań, a także omówione najważniejsze kwestie terminologiczne oraz stan badań.

W drugiej części nakreślono najważniejsze zagadnienia, problemy i wyzwania związane z konfrontacją dziedzictwa architektonicznego ze współczesnymi potrzebami i oczekiwaniami oraz wynikające stąd istotne zmiany dotyczące miejsc dziedzictwa i ich ochrony. Pokróctce ukazane zostało również kształtowanie się poglądów i zaleceń oraz ewolucja postaw wobec ochrony zabytków i postrzegania ich wartości. Celem nie było przy tym przedstawienie historii konserwacji i ochrony dziedzictwa architektonicznego, lecz wskazanie genezy procesów i przeobrażeń, które w ostatnich dekadach XX wieku spowodowały istotny wzrost skali zjawiska adaptacji obiektów historycznych do nowej funkcji, a także zmianę jego roli i znaczenia.

W rozdziale trzecim zaprezentowano próby poszukiwania metody ułatwiającej analizę oraz ocenę zmiany funkcjonalnej dziedzictwa architektonicznego. Przedstawiono również propozycje wybranych rozwiązań formalnych związanych z interwencjami architektonicznymi i ingerencjami w historyczną substancję obiektów. Zaproponowany podział nie służy ścisłej kategoryzacji, lecz

blemy przekształceń terenów poprzemysłowych, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 1998; *Modelowe przekształcenia terenów poprzemysłowych i zdegradowanych*, red. Krzysztof Gasidło, Centrum Usług Drukarskich, Katowice 1999; *Kierunki przekształceń przestrzeni przemysłu*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2010.

¹⁹ Publikacjami prezentującymi spojrzenie na miasto z perspektywy różnych dyscyplin, w tym m.in. projektowania urbanistycznego i architektonicznego, historii, geografii, socjologii, psychologii, kulturoznawstwa i ekonomii, są m.in.: *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. Mikołaj Madurowicz, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2007; *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, red. Bohdan Jałowicki, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.

zmierza do wskazania koncepcji i postaw architektonicznych wobec przeszłości, jakie mogą zostać przyjęte w procesie adaptacji dziedzictwa architektonicznego do nowej funkcji.

W kolejnym rozdziale analizie poddane zostały realizacje istotne w kontekście lokalnym, bowiem jedynie badanie konkretnych przypadków może pozwolić na pełniejsze zrozumienie i pokazanie problemów oraz mechanizmów skorelowanych z wprowadzeniem do dziedzictwa architektonicznego nowej, współczesnej funkcji. Za materiał badawczy posłużyły przede wszystkim wybrane transformacje obiektów postindustrialnych z obszaru Łodzi, które umieszczono także w szerszym, ponadlokalnym kontekście. Doświadczenia wynikające z wieloletnich badań i prowadzenia obserwacji *in situ*, uczestnictwo w dyskusjach i spotkaniach eksperckich, m.in. w ramach prac Komitetu Rewitalizacji w Łodzi, jak również włączanie się w poszukiwania rozwiązań w obszarze przemian konkretnych fragmentów tkanki miejskiej pozwalają na głębsze zrozumienie zachodzących procesów, przy jednoczesnym zachowaniu naukowego dystansu. Jak pokazują doświadczenia autorki, wynikające m.in. ze współpracy z grupą badawczą TRACE – *adaptive reuse of heritage* pod kierunkiem Koenraada van Cleempoela z Universiteit Hasselt w Belgii, obiekty postindustrialne – ze względu na skalę zjawiska ich adaptacji do nowej funkcji oraz znaczącą kubaturę obiektów, ale także mniejsze znaczenie kulturowe i społeczną wrażliwość (w porównaniu np. z miejscami kultu, które stanowią główny przedmiot badań grupy TRACE) – pozwalają na nieco większą swobodę działań i stanowią ciekawe pole doświadczeń i poszukiwania rozwiązań²⁰, a tym samym okazują się interesującym materiałem badawczym. Tym bardziej, że w przygotowywanych przez ICOMOS raportach dotyczących najistotniejszych współczesnych zagrożeń i dziedzictwa wymagającego specjalnej uwagi ze względu na ryzyko jego zniszczenia, szczególne miejsce zajmuje właśnie dziedzictwo przemysłowe²¹. Tu warto podkreślić, że pojedyncze łódzkie realizacje wzbudziły również zainteresowanie zajmujących się współczesnym zjawiskiem adaptacji do nowej funkcji badaczy zagranicznych,

²⁰ Warto w tym miejscu dodać, że, jak zauważa Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, przykłady adaptacji zarówno zespołów budynków pofabrycznych, jak i całych fragmentów miast można wymieniać niemal w nieskończoność. W przeciwieństwie jednak do kryterium przyjętego przez autorkę, która przedstawia interesujące realizacje zaprojektowane przez wybitnych architektów, założeniem niniejszej książki jest analiza tych realizacji, które – niezależnie od rangi architekta i efektu finalnego – mają przede wszystkim istotne znaczenie dla zachodzących w mieście przemian. Ewa Węclawowicz-Gyurkovich, *Architektura najnowsza w historycznym środowisku miast europejskich*, Politechnika Krakowska, Kraków 2013, s. 22.

²¹ *Heritage at Risk: ICOMOS Word Report 2001/2002 on Monuments and Sites in Danger*, ICOMOS, München 2001.

takich jak Heike Oevermann czy Bie Plevoets²². Ze względu na wagę zachodzących procesów, znaczenie przeobrażeń i skalę zjawiska łódzkie przykłady dobrze pokazują złożoność procesów i różnorodność aspektów.

Szczególnie ważne wydają się tu zachodzące w obrębie centrum miasta, będącego obszarem bogatym w treści kulturowe, zmiany o dominującym znaczeniu dla budowania oraz podtrzymywania tożsamości miejskiej i społecznej²³. Jak zauważają architekci Andrzej Bulanda i Włodzimierz Mucha, „centrum miasta ma stać się miejscem bogatym w [...] symboliczne odwołania do tradycji, ale jednocześnie miejscem współczesnym, miejscem, gdzie historia spleta się z nowoczesnością, wytwarzając stymulującą do życia mieszaną nastrosów i odniesień”²⁴. Dlatego też szczegółowej analizie poddane zostały wybrane realizacje znajdujące się w łódzkiej Strefie Wielkomiejskiej²⁵, a przede wszyst-

²² Dr Heike Oevermann z Humboldt-Universität zu Berlin (Niemcy) i dr Bie Plevoets z Universiteit Hasselt (Belgia) zwracały się do autorki z prośbą o konsultacje dotyczące przede wszystkim łódzkiej Manufaktury. Zob. m.in. Bie Plevoets, Ann Petermans, Koenraad Van Cleempoel, *(Re)using Historic Buildings as a Retail Differentiation Strategy*, [w:] *Heritage 2012 – Proceedings of the 3th International Conference on Heritage and Sustainable Development*, red. Rogério Amoêda, Sérgio Lira, Cristina Pinheiro, Greene Lines Institute, Porto 2012 (E-book); Barbara Camocini, Agnese Rebaglio, *Restoration Economy. Manufaktura, Łódź*, „Int/AR” (Interventions/Adaptive Reuse) 2012, vol. 3, s. 7–16; *Poland’s Manchester Becomes Chic. Conversion of a Former Textile Factory into a Hotel*, [w:] *Old. Design Manual for Revitalizing Existing Buildings*, red. Frank Peter Jäger, Birkhäuser Architecture, Basel 2010, s. 136–139.

²³ Problemowi znaczenia centrum miasta i jego roli w identyfikacji jednostki z obszarem miejskim poświęcił w swoich publikacjach wiele uwagi Aleksander Wallis. Podkreślał on m.in., że to właśnie „centrum i śródmieście decydują o obliczu i osobowości miasta, o jego kulturowym i zabytkowym charakterze o jego urodzie i oryginalności”, są także jedynym większym obszarem, z którym identyfikują się mieszkańcy całego miasta. Aleksander Wallis, *Informacja i gwar: o miejskim centrum*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1979, s. 23, 57. Współcześnie, gdy miasta i ich mieszkańcy zmagają się z problemem decentralizacji i rozproszenia obszaru miejskiego, wydaje się, że diagnoza ta pozostaje aktualna, a problem ze znaczeniem centrum przekłada się również na trudności z identyfikacją z nim mieszkańców.

²⁴ Andrzej Bulanda, Włodzimierz Mucha *Bulanda i Mucha Architekci 1991–2011*, Trygon, Warszawa 2011, s. 204.

²⁵ Łódzka Strefa Wielkomiejska wyróżniona została w *Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+* jako obszar skupiający zabudowę architektoniczną oraz strukturę miejską określającą charakter i tożsamość miasta. Na jej obszarze znajduje się m.in. 27 pałaców i 47 willi fabrykanckich, 200 budynków fabrycznych oraz ok. 3800 kamienic. Uchwała Nr LV/1146/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 16 stycznia 2013 r. w sprawie Strategii przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+ (dalej: *Strategia przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+*). Zob. również wersję skróconą: *Strategia przestrzennego*

kim obiekty i zespoły architektoniczne szczególnie ważne dla współcześnie zachodzących procesów oraz przekształceń, które stanowią część istotnego dziedzictwa kulturowego miasta. Zmiany, tytułowe transformacje i redefinicje ujęte zostały w szerszym kontekście przestrzennym (ulicy, dzielnicy czy miasta), jak również w kontekście aspektów odnoszących się do wartości pozamaterialnych, m.in. ciągłości kulturowej, społecznego znaczenia czy też miejskiej tożsamości.

Procesy zachodzące we współczesnej łódzkiej tkance miejskiej omawiane były do tej pory przede wszystkim w nawiązaniu do rewitalizacji miasta²⁶. Natomiast artykuły naukowe dotyczące bezpośrednio kwestii adaptacji łódzkich obiektów przemysłowych ujmują problem głównie pod kątem zagadnień wynikających z zakresu ochrony konserwatorskiej²⁷. Ze względu na znaczenie

rozwoju Łodzi 2020+, red. Marek Janiak, Magdalena Wiśniewska, Bartosz Poniatoński, Biuro Architekta Miasta Urzędu Miasta Łodzi, Łódź 2013, s. 11 (dalej: *Strategia przestrzennego rozwoju Łodzi 2020+* [skrótowa]). Aspekty te uwzględniono w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi*, przyjętym Uchwałą Nr LXVI/1415/13 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 3 lipca 2013 r.

²⁶ Zob. m.in. *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych w Łodzi (Revitalisation of Post-Industrial Urban Areas in Lodz)*, red. Tadeusz Markowski, Sylwia Kaczmarek, Joanna Olenderek, „Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk”, t. 132, Warszawa 2010, tam też m.in.: Sylwia Kaczmarek, *Proces rewitalizacji terenów poprzemysłowych a organizacja przestrzeni miejskiej*, s. 7–18; Anna Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich. Przykłady praktyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011; Jarosław Kazmierczak, *Wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na organizację przestrzeni centralnej w Manchesterze, Lyonie i Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014; artykuły zawarte w tomach: *Rewitalizacja miast poprzemysłowych – rola dziedzictwa kulturowego: międzynarodowa konferencja „PRO-REVITA” Łódź*, 23–25 IX 2004 r., red. Bartosz M. Walczak, Okręgowa Izba Inżynierów Budownictwa, Łódź 2006; *Rewitalizacja – nośnik tożsamości i rozwoju obszarów metropolitalnych. Międzynarodowa Konferencja Pro-revita*, red. Bartosz M. Walczak, Wydawnictwo Biblioteka i Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, Łódź 2007. Ukazały się również publikacje poświęcone swoistym zagadnieniom, takie jak: *A Comparative Study of Łódź and Manchester. Geographies of European Cities in Transition*, red. Stanisław Liszewski, Craig Young, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997; Maciej Kronenberg, *Wpływ dziedzictwa przemysłowego na atrakcyjność turystyczną miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.

²⁷ Zob. m.in. Wojciech Szygendowski, Bartosz M. Walczak, *Adaptacje zespołów zabytkowych we współczesnych realiach społeczno-gospodarczych na przykładzie dziedzictwa przemysłowego Łodzi*, [w:] *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, red. Bogusław Szmygin, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Warszawa–Lublin 2009, s. 137–157; *Zakres i granice ingerencji konserwatorskiej w ada-*

i wpływ, jaki procesy powiązane z wprowadzaniem nowej funkcji do obiektów historycznych wywierają na przestrzeń miasta i jego dziedzictwo architektoniczne, ważne wydaje się poświęcenie im szczególnej uwagi.

Istotny udział w kształtowaniu się koncepcji książki miała współpraca z zagranicznymi ośrodkami naukowo-badawczymi. Doświadczenia te pozwoliły na przeprowadzenie szeregu dyskusji, wymianę i konfrontację poglądów uwzględniających spojrzenie z różnych perspektyw uwarunkowanych nie tylko kulturowo i historycznie, lecz także wynikających z reprezentowania różnych dziedzin naukowych, przede wszystkim historii architektury i sztuki, konserwacji, a także projektowania architektonicznego²⁸. Staż autorki w Universiteit Hasselt

ptacji obiektów i zespołów poprzemysłowych. Prorevita 2010, red. Anetta Kępczyńska-Walczak, Politechnika Łódzka, Urząd Miasta Łodzi, Łódź 2012, czy Joanna Olenderrek, Maciej Olenderrek, *Ochrona dziedzictwa kulturowego w rewitalizacji tzw. Kampusu b. Politechniki Łódzkiej*, [w:] *Ochrona wartości w procesie adaptacji zabytków*, red. Bogusław Szmygin, Politechnika Lubelska, Warszawa 2015, s. 197–208. Zob. również: *Siedziby muzealne w poprzemysłowych kompleksach zabytkowych Łodzi*, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Łódź 1998, tam m.in. artykuł: Wojciech Szygendowski, *Budynki przemysłowe Łodzi – problemy konserwatorskie*, s. 88–94. Interesującym wydarzeniem była również konferencja *25. Konferenz des Arbeitskreises deutscher und polnischer Kunsthistoriker und Denkmalpfleger, „Die Postindustrielle Stadt und Ihr Erbe Im 21. Jahrhundert. Schutz-Erhaltung-Revitalisierung” / 25. Konferencja Grupy Roboczej Polskich i Niemieckich Historyków Sztuki i Konserwatorów „Miasto postindustrialne i jego dziedzictwo w XXI wieku. Ochrona – konserwacja – rewitalizacja”*, Katedra Historii Sztuki UŁ, Europa-Universität Viadrina Frankfurt (Oder), Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, 11–14.10.2017, Łódź.

²⁸ Szczególnie cenny charakter miała współpraca z belgijską fundacją badawczą The Research Foundation – Flanders (FWO), a także z prowadzoną przez Koenrada van Cleempoela grupą naukowo-badawczą TRACE – adaptive reuse of heritage (Faculty of Architecture and Arts, Universiteit Hasselt, Belgia). FWO to powołana dekretem królewskim fundacja, która jest jedną z trzech najważniejszych na terenie Flandrii organizacji wspierających badania naukowe i innowacyjne. W 2016 r. autorka została wybrana w drodze konkursu na członka międzynarodowego panelu eksperckiego Expert panel: W&T9: Science and Technology of Construction and Built Environment recenzującego i opiniującego granty naukowo-badawcze. Ewaluowane przez autorkę propozycje grantowe dotyczą przede wszystkim zagadnień związanych z poszukiwaniem metod umożliwiających optymalizację działań związanych ze współczesnymi ingerencjami w historyczną tkankę architektoniczną. Cenne są także dyskusje prowadzone cyklicznie w gronie specjalistów reprezentujących ważne ośrodki akademickie krajów europejskich (m.in. Wielkiej Brytanii, Włoch, Belgii, Holandii, Portugalii, Grecji, Norwegii). Owocna była również wymiana doświadczeń naukowo-badawczych m.in. w ramach programu *Confronting Wicked Problems: Adapting Architectural Education to the New Situation in Europe* (Praga, Czechy 2016), a także

w Belgii oraz pełnienie przez nią funkcji „voluntary research assistant”²⁹ pozwoliło również na przeprowadzenie pogłębionych kwerend bibliograficznych oraz poznanie *in situ* interesujących i zróżnicowanych przykładów adaptacji do współczesnych funkcji dziedzictwa architektonicznego³⁰.

Przedstawione w książce badania częściowo finansowane były z przyznanych przez ośrodki belgijskie grantów: „Adaptive Reuse of industrial heritage – (re)constructing the genius loci of the building, the site, the city”³¹ oraz „Rethinking and reinterpreting identity of the place: adaptive reuse of build heritage”³².

Wyniki przeprowadzonych przez autorkę analiz oraz wybrane przemyslenia teoretyczne częściowo prezentowane były wcześniej w publikacjach polskich i zagranicznych³³.

Wszystkim, którzy zainspirowali mnie do napisania tej książki, bardzo dziękuję.

konferencji *EAAE Thematic Network on Conservation – Workshop V. Conservation/ Adaptation: Keeping Alive the Spirit of the Place. Adaptive Reuse of Heritage with ‘Symbolic Value’* (Liège–Hasselt, Belgia 2015) czy *3rd Heritage Forum of Central Europe „The City”* zorganizowanego przez Międzynarodowe Centrum Kultury (Kraków 2015). Przyjęta przez autorkę perspektywa badawcza prezentowana była również podczas wykładów na uczelniach zagranicznych m.in. w Universidad de Santiago de Compostela w Hiszpanii (2016), Universidad de Vigo w Hiszpanii (2015), a także Západočeská Univerzita v Plzni (Uniwersytet Zachodnioczeski w Pilźnie) w Czechach (2014).

²⁹ W okresie od 1.07.2017 do 30.06.2018.

³⁰ M.in. w Belgii, Holandii, a także w Niemczech.

³¹ Grant „Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek Vlaanderen” przyznany został dr Bie Plevoets z Universiteit Hasselt w Belgii na prowadzenie ze mną wspólnych badań nad projektem: „Adaptive Reuse of industrial heritage – (re)constructing the *genius loci* of the building, the site, the city” (grant V432116N), 2016 r. W wyniku współpracy powstał m.in. artykuł: Bie Plevoets, Julia Sowińska-Heim, *Community Initiatives as a Catalyst for Regeneration of Heritage Sites: Vernacular Transformation and its Influence on the Formal Adaptive Reuse Practice*, „Cities” 2018, vol. 78, s. 128–139.

³² Staż oraz indywidualny grant „Special Research Fund (Bijzonder Onderzoeksfonds, BOF)” przyznany autorce przez Universiteit Hasselt w Belgii. Tytuł grantu: „Rethinking and Reinterpreting Identity of the Place: Adaptive Reuse of Built Heritage” (grant R-7853), 2017 r.

³³ M.in.: *Conversions and Redefinitions – Architecture and Identity of a Place*, „Art Inquiry. Recherches sur les Arts” 2013, vol. XV (XXIV), s. 191–205; *Margins and Marginalizations in a Post-socialist Urban Area. The Case of Łódź*, „Art Inquiry. Recherches sur les Arts” 2014, vol. XVI (XXV), s. 297–312; *A Post-socialist City: a „Turn” in Shaping Architectural Image of the City at the Turn of the 20th and 21st Centuries. The Case of Łódź*, „Art Inquiry. Recherches sur les Arts” 2015, vol. XVII (XXVI), s. 251–272;

Fot. 2. Opéra National de Lyon, Jean Nouvel – projekt rozbudowy obiektu z XIX wieku, realizacja 1986–1993, Lyon

Architektura Łodzi – próby reinterpretacji i tworzenia nowego wizerunku miasta po 1989 r., [w:] *Poszukiwanie tożsamości kulturowej w Europie Środkowo-Wschodniej 1919–2014*, red. Irena Kossowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2015, s. 338–353; Julia Sowińska, *Santuarios de la ciudad contemporánea. Nuevas funciones de las iglesias antiguas*, [w:] *Santuarios Contemporáneos. O expresión arquitectónica de una sociedad*, red. María Cristina Valerdi Nochebuena, Benemérita Universidad Autónoma de Puebla, México 2016, s. 364–384; *Adaptation of Post-Industrial Cultural Heritage to New Cultural Functions. Example of Genk and Łódź*, [w:] *Conservation – Adaptation. Keeping Alive the Spirit of the Place: Adaptive Reuse of Heritage with ‘Symbolic Value’*, red. Donatella Fiorani, Loughlin Kealy, Stefano F. Musso, EAAE – European Association for Architectural Education, Hasselt–Belgium 2017, s. 293–304; *Wizje nowoczesnego miasta w projektach centrum Łodzi z lat 60. XX wieku* [w:] *Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni. Architektura XX w. i jej waloryzacja*, red. Jolanta Sołtysik, Robert Hirsch, Urząd Miasta Gdyni, Gdynia 2017, s. 239–245; *Współczesny wizerunek Łodzi – reinterpretacje i metamorfozy*, [w:] *Inspiracje – Metamorfozy – Refleksje. Sztuka w Łodzi 7*, red. Karolina Stanilewicz, Łukasz Sadowski, Aleksandra Sumorok, Stowarzyszenie Historyków Sztuki Oddział w Łodzi, Łódź 2017, s. 33–62; Julia Sowińska-Heim, *Łódź as the Creative City: Cultural Industries and the Process of Urban Revival*, [w:] *Heritage and the City*, red. Robert Kusek, Jacek Purchla, International Cultural Centre, Kraków 2017, s. 217–238; *Nowe życie w dawnych murach. Centrum C-mine w belgijskim Genk jako przykład próby zachowania ciągłości historycznej miejsca*, [w:] *Rewitalizacja miast – w kierunku integracji procesów, mechanizmów i metod działania*, red. Maria Dankowska, Bartosz M. Włczak, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2018; Julia Sowińska-Heim, Inga Kuźma, *Łódzka rewitalizacja i nowe dyskursy tożsamościowe*, „Our Europe. Ethnography – Ethnology – Anthropology of Culture” 2016, no. 5, s. 51–62; Bie Plevoets, Julia Sowińska-Heim, *Community Initiatives...*, s. 128–139.